

ТОНІ ДЖАДТ

НЕЩАСНА
ЗЕМЛЯ

ЧОВЕН

ЛЬВІВ 2022

УДК 316.42(02.062)
Д40

Тоні Джадт. Нещасна земля / передмова Та-Нагасі Коутс ; перекл. з англ. П. Грицак. — Львів : Човен, 2022. — 224 с.

ISBN 978-617-95188-7-4

Суспільний договір, який визначав повоєнне життя в Європі та Америці — гарантію безпеки, стабільності та справедливості — більше не гарантований, до того ж він навіть уже не є частиною колективного діалогу.

Щось глибоко не так з тим, як ми живемо сьогодні. Протягом 30 років ми були наче чесними у прагненні до матеріальних благ: насправді саме це прагнення тепер містить усе, що залишається від нашого відчуття колективної мети. Але ми забули, як це — думати про спільне благо: про його мету.

Ми нині не лише постідеологічні; ми стали постетичними. Ми забули про старі-добрі питання, які, власне, і визначали політику з часів греків: Чи це добре? Це справедливо? Чи це просто? Це правильно? Чи допоможе це створити краще суспільство? Яким має бути кращий світ?

Якщо ми хочемо замінити страх впевненістю, нам потрібна інша історія про державу та суспільство — історія, що несе моральні та політичні переконання. Розповісти таку історію — мета цієї книги.

Перекладено за виданням: Judt, Tony. Ill fares the land. This edition with a new preface by Ta-Nehisi Coates published in Penguin Books, 2021.
ISBN 978-0-14-311876-3 (pbk.)

- © Tony Judt, 2010
- © Penguin Random House LLC, 2010
- © Та-Нехісі Коутс, передмова, 2021
- © Юрій Опока, передмова, 2022
- © Павло Грицак, переклад, 2022
- © Оксана Васьків, дизайн обкладинки, 2022
- © aounphoto/Shutterstock.com, фото, 2022
- © Видавництво «Човен», 2022

ЗМІСТ

Юрій Опока. <i>Переосмислення Держави</i>	6
Подяки	14
Та-Нагасі Коутс. <i>Вступ до видання 2021 року</i>	17
Вступ. <i>Порадник для збентежених</i>	25
Розділ 1. <i>Як ми сьогодні живемо</i>	33
Розділ 2. <i>Світ, який ми втратили</i>	55
Розділ 3. <i>Нестерпна легкість політики</i>	89
Розділ 4. <i>Було й загуло?</i>	138
Розділ 5. <i>Що робити?</i>	153
Розділ 6. <i>Абриси майбутнього</i>	181
Висновок <i>Що живе і що померло в соціальній демократії</i>	213

Вступ

Порадник для збентежених

Не можу уникнути побоювання, що людство досягне миті, коли кожную нову теорію сприйматиме за небезпечну, кожне нововведення — за осоружний клопіт, кожен суспільний поступ — за перший крок до революції і геть відмовиться рухатися вперед.

АЛЕКСІС ДЕ ТОКВІЛЬ

Із нашим способом життя щось дуже не так. Упродовж тридцяти років чеснотою ми вважали вдоволення особистого матеріального інтересу: власне це вдоволення — єдине, що ще залишається від нашого відчуття спільної мети. Ми знаємо ціну речей і не маємо уявлення, чого вони варті. Ми більше не питаємо стосовно судового рішення чи законодавчого акта: Чи хороші вони? Чи чесні? Чи справедливі? Чи слухні? Чи сприятимуть створенню кращого суспільства чи кращого світу? Колись у цих запитаннях був весь сенс політики, навіть якщо легких відповідей вони не передбачали. Нам треба знову навчитися їх ставити.

Матеріалістичні й егоїстичні чинники сучасного життя не є невід'ємним складником людяності. Багато з того, що сьогодні здається прийнятним, походить із 1980-х: одержимість багатством, культ приватизації

і приватного сектору, усе більший розрив між багатими та бідними. І насамперед риторика, що супроводжує ці інтереси: некритичне захоплення некерованими ринками, зневага до громадського сектору, омана безмежного зростання.

Далі так жити не можна. Невеличка криза 2008 року була нагадуванням про те, що нерегульований капіталізм — власний найгірший ворог: раніше чи пізніше він стане жертвою своїх ексцесів і знову звернеться до держави, волаючи про порятунок. Але якщо ми обмежимося лише збиранням уламків і поверненням до звичного, то в майбутньому можемо очікувати більших струсів.

Однак уявити якісь альтернативи ми, схоже, неспроможні. Це теж щось нове. Донедавна громадське життя в ліберальних суспільствах минало в тіні суперечки між захисниками «капіталізму» та його критиками, що їх зазвичай ототожнювали з тією чи тією формою «соціалізму». На 1970-ті роки ця суперечка для обох сторін значною мірою втратила сенс. Втім розрізнення «праві — ліві» виконувало корисну функцію, бо творило гачечок, на який можна було почепити критичні коментарі щодо актуальних подій.

Зліва марксизм приваблював численні покоління молодих людей уже бодай тому, що допоміг дистанціюватись від status quo. Те саме стосувалося і класичного консерватизму: обґрунтована нехіть до покvapних змін гуртувала тих, чия душа не могла відмовитися від давно усталених рутин. Сьогодні ґрунт під ногами втратила і лівиця, і правиця.

Тридцять років мої студенти нарікають, що «вам було легко»: ваше покоління мало ідеали й ідеї, ви

у щось вірили, ви могли щось змінити. У «нас» (дітей 1980-х, 1990-х, 2000-х) немає нічого. Значною мірою мої студенти мають слухність. Нам і справді було легко — так само, як легко (принаймні у цьому сенсі) було й попереднім поколінням. Востаннє молодіжна когорта висловлювала подібне роздратування на порожнечу своїх життів і гнітючу безцільність свого світу у 20-х роках ХХ століття: історики не даремно говорять про «втрачене покоління».

Якщо молоді люди сьогодні розгублені, то це не тому, що їм бракує цілей. Будь-яка розмова із студентами чи школярами подарує подиву гідний список занепокоєнь. Насправді зростаюче покоління гостро занепокоєне долею світу, що його має успадкувати. Однак поряд із цими страхами є загальне відчуття роздратування: ми знаємо, що щось не так, багато що нам не подобається. Але в що ми можемо вірити? Що нам робити?

Це іронічний переворот ставлень давнішого періоду. Колись, у добу впевненої в собі радикальної догми, молодим людям аж ніяк не докучали сумніви. Характерним тоном для 1960-х була пихата впевненість: ми добре знали, як зцілити світ. Саме ця нотка незаслуженої зверхності частково пояснює пізніший реакційний відкат; якщо ліві хочуть повернути втрачене, то їм доведеться поводитися скромніше. Водночас нам не вдасться розв'язати проблеми, якої ми не можемо назвати.

Цю книжку написано для молоді по обидва боки Атлантичного океану. Американським читачам, можливо, впадуть у вічі часті згадки соціал-демократії. Тут, у Сполучених Штатах, це незвично. Коли жур-

налісти й коментатори аргументують на користь державних витрат на соціальні цілі, то частіше описують себе — або ж їхні критики описують їх — як «лібералів». Але це каламутить воду. Ліберал — то шанована та усталена мітка, і ніхто не мав би її соромитися. Але, подібно до добре пошитого плаща, вона більше приховує, аніж демонструє.

Ліберал — це людина, яка виступає проти втручання у чужі справи, людина, толерантна до іншого ставлення і нетрадиційної поведінки. Історично ліберали воліли стримувати тих, які би втручалися в наші життя, вони прагнули залишати особам максимальний простір на життя і процвітання на власний розсуд. У скрайніх формах таке ставлення сьогодні ототожнюють із тими, хто називає себе «лібертаріанцями», однак цей термін значною мірою тавтологічний. Більшість правдивих лібералів і далі схильні дати іншим спокій.

Соціал-демократи — такий собі гібрид. Із лібералами їх поєднує відданість культурній та релігійній толерантності. Але в державній політиці соціал-демократи вірять у можливість та чесноту колективної дії заради колективного добра. Як і більшість лібералів, соціал-демократи надають перевагу прогресивному оподаткуванню, за допомогою якого прагнуть оплачувати державні послуги й інші соціальні блага, що їх окремі особи не можуть оплатити самотужки. Водночас там, де численні ліберали розглядають оподаткування чи державне постачання послуг як необхідне зло, соціал-демократична візія доброго суспільства від початку передбачає ширшу роль для держави та державного сектору.

Зрозуміло, що у Сполучених Штатах важко продати соціал-демократію. Одна з моїх цілей — натякнути, що уряд може відігравати ширшу роль у наших життях, не загрожуючи нашим свободам; і ствердити, що оскільки в найближчому майбутньому держава від нас нікуди не дінеться, то було б незле поміркувати про те, якого штибу держава нам потрібна. У кожному разі, значна частина найкращих складників американського законодавства й соціальної політики впродовж ХХ століття — значна частина того, що його нас закликають демонтувати заради ефективності й «меншого уряду» — на практиці відповідає тому, що європейці називають «соціальною демократією». Питання не в тому, що робити, а в тому, як про це говорити.

Європейська дилема дещо інша. Численні європейські країни давно практикують щось на кшталт соціальної демократії: однак вони розучились її проповідувати. Нинішні соціал-демократи налаштовані сором'язливо і примирливо. Критикам, які стверджують, що європейська модель занадто дорога або економічно неефективна, ніхто не перечить. Однак популярність держави добробуту серед тих, на чію користь вона діє, залишається незмінною: в Європі не знайдемо електорату, який вимагає відмовитися від державної охорони здоров'я, скасувати безкоштовну або субсидовану освіту, або ж обмежити державне надання транспорту чи інших основних послуг.

Хочу опротестувати усталені істини *по обидва* боки Атлантичного океану. Безперечно, ціль відчутно обм'якла. На початку цього століття «вашингтонський консенсус» мав міцні позиції. Усюди, куди не глянь, можна було знайти економіста чи «експерта», що

розпинався про переваги дерегулювання, мінімального втручання держави й низького оподаткування. Скидалося на те, що з усім, на що здатний громадський сектор, приватний сектор радить собі краще.

Вашингтонську доктрину всюди сприймали ідеологічні вболівальники: від тих, які нажилися на «ірландському диві» (майновому бульбашковому бумі «кельтського тигра») до ультракапіталістів-доктринерів колишніх комуністичних країн Європи. Збурена цим кораблем хвиля захопила навіть «старих європейців». Вільноринковий проєкт ЄС — так званий лісабонський порядок денний; завзяті приватизаційні плани французького та німецького урядів — усе це позначало, за висловом французьких критиків, нову *rensée unіque*.

Нині світ частково прокинувся. Щоб запобігти національним банкрутствам і тотальному обвалові банківських систем, уряди й очільники центральних банків вдалися до подиву гідних переглядів політики, щедро сипали державними грошима, щоб досягнути економічної стабільності, та легко націоналізували приватні компанії. Разюча кількість економістів — прихильників вільного ринку, послідовників Мілтона Фрідмана та його чиказьких колег, вишикувалася в чергу по веретища й попіл, а також до присяги на вірність пам'яті Джона Мейнарда Кейнса.

Усе це дуже тішить. Але аж ніяк не є інтелектуальною революцією. Навпаки: як свідчить реакція адміністрації Обама, звернення до кейнсіанської економіки — лише тактичний відступ. Те саме можна сказати і про нових лейбористів, як і раніше вірних приватному секторові загалом і лондонським фінансовим

ринкам зокрема. Безперечно, один із наслідків кризи — згасання поширеного серед континентальних європейців запалу до «англо-американської моделі»; але головну користь від цього отримали ті самі правочентристські партії, що колись так прагнули наслідувати Вашингтон.

Одне слово, практична потреба сильних держав та втручальницьких урядів — безсумнівна. Але ніхто не «переосмислює» держави. Ми й далі бачимо відчутну нехіль боронити громадський сектор на підставах колективного інтересу або принципу. Вражає, що в низці європейських виборів, що відбулися після фінансового краху, соціал-демократичні партії послідовно показали погані результати: попри обвал ринку, їм помітно не вдалося виправдати надій.

Якщо лівиця хоче, щоб її знову сприймали серйозно, то мусить віднайти свій голос. Причин для гніву — немало: зростаюча нерівність багатства й можливостей; класові та кастові кривди; економічна експлуатація вдома й за кордоном; корупція, гроші й упривілеюваність спричиняють закупорювання демократичних артерій. Адже вже недостатньо буде визначити недоліки «системи» й відступити, немов Пилат, байдужими до наслідків. Безвідповідальне риторичне позерство попередніх десятиліть не сприяло лівиці.

Ми вступили в добу непевності — економічної непевності, фізичної непевності, політичної непевності. Не тішить і те, що ми цього значною мірою не розуміємо: 1914 року мало хто передбачав цілковитий обвал свого світу й подальші економічні та політичні катастрофи. Непевність спричиняє страх. А страх — боязнь змін, занепаду, чужинців і невідомого світу — отрує

довіру й взаємозалежність, що є в основі громадянських суспільств.

Будь-які зміни зумовлюють зрушення. Примари тероризму виявилось достатньо, аби збурити стабільні демократичні системи. Зміни клімату матимуть ще драматичніші наслідки — чоловіки й жінки будуть змушені поклатися на ресурси держави. Від своїх політичних очільників і представників вони сподіватимуться захисту: відкриті суспільства знову спонукатимуть до замикання в собі, відмови від свободи заради «безпеки». Доведеться вибирати вже не між державою і ринком, а між двома типами держави. Тож нам треба буде переосмислити роль уряду. Якщо ми цього не зробимо, то за нас це зроблять інші.

Подані далі аргументи вперше окреслено в есеї, що його я подав у *The New York Review of Books* 2009 року. Після його публікування я отримав численні цікаві відгуки й зауваги. Серед них була і вдумлива критика від молодого колеги. «У тому, що ви кажете, — писала вона, — найбільше вражає не так зміст, як форма: ви говорите про гнів на нашу політичну умиротвореність; ви наголошуєте на потребі відступити від нашого економічно зумовленого мислення, про нагальність повернутися до етично свідомої громадської розмови. Так давно ніхто не говорить». Звідси — і ця книжка.